

UOT 78.03

NURAY BƏKTAŞI*

BƏSTƏKAR NƏRİMAN MƏMMƏDOVUN
YARADICILIĞINDA "HUMAY" BALETİ

Məqalədə Azərbaycan professional bəstəkarlıq məktəbinin layiqli davamçısı, Nəriman Məmmədovun həyat və yaradıcılığında sərbəst çülmüş, eyni zamanda, onun yaradıcılığının zirvəsi olan "Humay" baletini haqqında geniş məlumat verilməmişdir. Nəriman Məmmədovun yaradıcılığı geniş diapazonlu olub, janr olvanlığı ilə diqqəti cəlb edirdi. Bəstəkarın 7 simfoniyası, 2 balet, 3 musiqili komediya, 3 oratoriya, 3 kantata və kamera-instrumental əsərləri milli musiqi mədəniyyətinin dəyərli nümunələridir. O, yeddi simfoniyanın bir neçə süitinin, "Azərbaycan" oratoriyasının və üç kantatının müəllifidir. "Altı qızın biri Pəri", "Məmmədəli kurorta gedir", "Qız görüşə tələsir", "Olacağı çarə yoxdur" kimi musiqili komediyaları və eyni zamanda "Humay" və "Şeyx Sənan" baletləri Nəriman Məmmədovun çoxillik zəhmətinin bəhrəsində ərsəyə gəlmişdir. "Humay" baletini Saməd Vurğunun "Komsomol" poemasının motivləri əsasında yazılmış və 80-ci illərdə Azərbaycan Opera və Balet teatrında səhnə təcrübəsini tapmışdır. 3 pərdə və 6 səkildən ibarət olan bu balet bəstəkarın yaradıcılıq uğurlarındadır. Baletin partiturası Moskvada çap olunmuş, məşhur dirijorların ifasında vula yazılmışdır. Bütün bu məsələlər məqalədə əks olunmuşdur.

Açar sözlər: Nəriman Məmmədov, bəstəkar, musiqili komediya, balet, mahnı, süita, simfoniya.

"Əsl bəstəkar odur ki, musiqidə öz dəsti-xətti, öz yolu olsun. Əsəri ifa edilərkən desinlər: bu, filan bəstəkarə məxsusdur, musiqisi qırılmaz tellərlə xalqa bağlı olsun, əsərlərində zamanın nəbzi vursun" [2, s. 8] bu fikirlə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli bəstəkar Nəriman Məmmədovun yaradıcılığına yüksək qiymətləndirmişdir.

Naxçıvan musiqi elmi və mədəniyyətinin inkişafında görkəmli xidmətləri olan tanınmış bəstəkar, musiqişünas, folklorçu-alim, Xalq artisti, professor, Azərbaycan Respublikası və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Əməkdar İncəsənət xadimi, Prezidentinin fərdi təqaüdüçüsü Nəriman Məmmədov incəsənətdə öz layiqli yolunu tapmış şəxsiyyətlərdəndir. Nəriman Həbib oğlu Məmmədov 1927-ci il dekabrın 28-də Naxçıvan şəhərində "Sarvanlar" məhəlləsində anadan olmuşdur. O, uşaq yaşlarından musiqiyə böyük maraq göstərmişdir. Beş yaşında ilk məhmlərə diqqətlə qulaq asmışdır. Bacısı Zəkkiyyə xanım Nəriman müəllim haqqında belə söyləyirdi: "Nərimanın on yaş olanda balaca bir mandolinəsi var idi, onu çalardı. Bunu gören Təriyel Abdullayev atama dedi ki, icazə versin, Nərimana tar çalmaq öyrətsin. Elo ilk dəfə tərda çalmaq ona T.Abdullayev öyrətdi" [2, s. 9]. Onu tanyanlar qeyd edirdilər ki, Nəriman müəllim təkcə toy musiqçisi yox, professional musiqiçi olmaq arzusunda idi. Nəriman Məmmədov orta məktəbdə oxuduğu illərdə Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrına dəvət olunur və tarzən kimi fəaliyyətə başlayır. Orta məktəbi bitirdikdən sonra anasının arzusu ilə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunu bitirir. Lakin musiqiçi olmaq arzusu onu Bakıya – Aşof Zeynallı adına Musiqi Texnikumuna gətirib çıxarır. Burada iki ixtisas üzrə - "Xalq Çalğı Alətləri" şöbəsinin tar sinfində və "Nəzəriyyə" şöbəsində təhsil alır. Görkəmli tarzən-pedaqoq, ictimai xadim, Əməkdar incəsənət xadimi və əməkdar müəllim Əhməd ağa Bakıxanovdan muğamın sirlərini öyrənir. Xalq çalğı alətləri üçün "Süita" adlanan ilk əsərini yazır. Bu əsər görkəmli bəstəkar və dirijor Səid Rüstəmovun rəhbərliyi ilə Azərbaycan televiziya və radiusunun xalq çalğı alətləri orkestri tərəfindən uğurla ifa olunur. Sonralar bəstəkar bu orkestr üçün müxtəlif əsərlər də bəstələyir.

Musiqi Texnikumunu bitirdikdən sonra Ü.Hacıbəyli adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasına daxil olur. N.Məmmədov yenə iki ixtisas: Tarixi-nəzəriyyə (1951-1956), daha sonra bəstəkarlıq üzrə (1956-1961) təhsil almağa başlayır. Ona bəstəkarlıq dərslərini Cəvdət Hacıyev,

aləşünaslıq dərslərini isə Soltan Hacıbəyli tədris edir. O, Konservatoriyada oxuduğu illərdə N.Çumakov, E. Muradov, E. Karaqışeva kimi təcürbəlil professorlardan da dərslər alır. Nəriman müəllim təhsil illərində bir-birindən maraqlı "Məlik Məmməd" simfonik süitasını, Ü.Hacıbəylinin xatirəsinə həsr olunmuş fortepiano triosunu yazır.

Cəlil Məmmədovqluzadə adına Naxçıvan Dövlət Dram Teatrında əmək fəaliyyətinə başlayan Nəriman Məmmədov 1946-1947-ci illərdə Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının xalq çalğı alətləri orkestrində, 1947-1961-ci illərdə Aşof Zeynallı adına musiqi məktəbində, 1961-ci ildən ömrünün sonunadək Azərbaycan Milli Elmələr Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda çalışmışdır.

Elmi yaradıcılığı pedaqoji fəaliyyətlə sıx əlaqələndirən Nəriman Məmmədov 1962-ci ildən etibarən uzun müddət Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının "Xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi" kafedrasının professoru və Azərbaycan Milli Konservatoriyasının müəllimi kimi, gənc musiqiçilər nəslinin yetişdirilməsi və peşəkar musiqiçi kadrların hazırlanması işinə var qüvvəsini sərf etmişdir. "Onun "Muğam" və "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları" fəsnllərindən apardığı dərslər tələblər tərəfindən xüsusi maraqla qarşılanırdı" [4, s. 50].

Azərbaycanın Milli musiqi xəzinəsinə daxil olmuş sənət incilərini ömrü boyu diqqətlə araşdıran Nəriman Məmmədov bir bəstəkar kimi musiqi mədəniyyətimizin salnaməsində özünəməxsus yer tutmuşdur. Onun yaradıcılığı geniş diapazonlu olmaqla, janr olvanlığı ilə həmişə diqqəti cəlb etmişdir. Bəstəkarın 7 simfoniyası, 2 balet, 3 musiqili komediya, 3 oratoriya, 3 kantata və kamera-instrumental əsərləri milli musiqi mədəniyyətimizin dəyərli nümunələridir. O, yeddi simfoniyanın (IV – H.Cavidi, VII- Xocalı şəhidlərinə həsr olunub) bir neçə süitinin, "Azərbaycan" oratoriyasının və üç kantatının, musiqili komediyaların- "Altı qızın biri Pəri", "Məmmədəli kurorta gedir", "Qız görüşə tələsir", "Olacağı çarə yoxdur" eyni zamanda "Humay" və "Şeyx Sənan" baletlərinin müəllifidir. O, bir neçə simfonik poema, kamera orkestri üçün pyeslər və instrumental əsər-kvartet, trio və sonata bəstələmişdir.

Bəstəkarın yaradıcılığında mahnı və romans janrları xüsusi yer tutur. Məhz bu səbəbdən onu musiqiçilər haqlı olaraq "lik bəstəkar" adlandırırlar. O, xalq musiqisindən bəhrələnmək bəstələdiyi lirik mahnılarla Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbi ənənələrini layiqincə davam etdirirdi. Görkəmli bəstəkar Nəriman Məmmədov bəstələdiyi 700-dən çox mahnı ilə Qədim Naxçıvanı vəsf etmişdir. Onun məşhur "Naxçıvan", "Qızlar bulaqı", "Naxçıvanın qızları", "Sirab", "Xumar baxışlar", "Üzüm məni", "Sənin eşqin" ... mahnıdan görkəmli müğnisi və xanəndələrin repertuarlarını bəzəyib və həmin mahnılar bu gün də sevilə-sevilmə oxunmaqdadır. Bütün varlığıyla Naxçıvan torpağına- onun dağına, qayasına, möhtəşəm abidələrinə heyranlıqla bağlı olan və onlardan ilham alan bəstəkar "Naxçıvan silsilələri"əsərini yazır. O, həmişə "Naxçıvan mənim ana layəmdir, əzəl gündən bu torpağa bağlıyam" söyləyirdi. Bəstəkar mahnıların mətnlərini bəstələyərək Rəşad Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, Fikrət Qocə, Nüsrət Kəsmənlı, Musa Urud və Xuraman Vəfa kimi şairlərin sözlərinə müraciət edirdi.

Səhnə əsərlərinə də böyük maraq göstərən görkəmli bəstəkar Nəriman Məmmədov Cəlil Məmmədovqluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının səhnəsində 10-dan çox tamaşaya qoyulan, o cümlədən "Günəş", "Yarımcıq şəkil", "Məhəbbət abidəsi", "Haray səsi", "Əgər sevirsinizsə" və başqa tamaşalara da musiqilər bəstələmişdir.

Nəriman Məmmədovun əməyi dövlət tərəfindən də yüksək qiymətləndirilərkə (1974) Naxçıvan Muxtar Respublikasının və (1982) Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi və (2005) Respublikasının Xalq artisti fəxri adlarına layiq görülmüşdür. O, muğamlarımızın nota yazılmasında da mühüm işlər görmüş, "Bayatı-Şiraz", "Şur", "Rast", "Çahar-gah", "Humayun", "Segah-zabul", "Şahnaz" və "Rahab" muğamlarını nota almışdır. "Bayatı-Şiraz", "Şur" muğamları Moskvada çap olunmuş, müxtəlif illərdə Əhməd Bakıxanovun

ifasında səsləndirilmişdir. Azərbaycanda isə "Rəsti", "Çahərgah", "Humayun", "Segah-zabul", "Şahnaz" və "Rahab" muğamlarının not yazıları zamanəmizim ön görkəmli bəstəkarları Qara Qarayev, Tofiq Quliyevin rəyləri ilə nəfis şəkildə çap olunmuşdur. Həmin muğamlar vokal dəstəgə formasında partitura Bəhram Mansurovun və xanəndə Hacıbaba Hüseynovun, Yaqub Məmmədov və Bəhram Mansurovun ifasında da çap olunmuşdur. İslam Rzayevin ifasında "Bayatı-Şiraz" dəstəgəli, Zülfi Adıgözəlovun ifasında "Segah-Zabul" N.Məmmədovun işləmələri ilə nota alınmışdır [3, s. 20]. Görkəmli bəstəkar Ə.İsazadə ilə birlikdə "Azərbaycan xalq mahnıları və oyun havaları" məcmuəsini tərtib etmişdir [1, s. 52]. O, respublika və eləcə də dünya miqyaslı elmi jurnallarla əməkdaşlıq etmiş və onun bir çox məqalələri həmin dərgilərdə yayılmışdır.

Sənəd Vurğunun "Komsomol" poemasının motivləri əsasında yazılmış "Humay" baleti 6 dekabr 1981-ci ildə Azərbaycan Dövlət Opera və Balet teatrında böyük müvəffəqiyyətlə səhnə təccüssümünü tapmışdır. 3 pərdə və 6 şəkildən ibarət olan bu balet görkəmli bəstəkarın yaradıcılıq uğurlarındandır. Baletin partiturası Moskvada çap olunmuş və məşhur dirijorların ifasında vala yazılmışdır. Sənəd Vurğunun "Komsomol" poeması əsasında Cəfər Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında "Yeddi oğul istəmə" adlı bədii film çəkilmişdir. Həmin əsərdə olan obrazlar – Cəlal, Bəxtiyar, Humay və onun atası Gəray bəy görkəmli bəstəkar N.Məmmədovun "Humay" adlı ilk baletinə də qəhrəmanlarına çevrilmişlər. "Humay" baleti görkəmli bəstəkarın 30 illik gərgin əməyinin, yaradıcılıq axtarıqlarının səmərəli bəhrəsi sayəsində ərsəyə gəlmişdir. Bu balet faciəvi məhəbbət dastanıdır. Burada Humay və Cəlalın sevgi xətti ön plana çəkilmişdir. Əsərdə xalq içərişindən çıxmış şair Cəlal, onun yaxın dostu Bəxtiyar, eyni zamanda onların düşməni olan Gəray bəy və onun tərəfdarlarının obrazı musiqi dili ilə yüksək səviyyədə açılır. Baletdə leymotivlər böyük rol oynayır. Nəriman Məmmədov bütün əsərlərində olduğu kimi, bu baletdə də muğam çalılarında ustalıqla istifadə edərək muğam motivlərinə yer vermişdir.

N.Məmmədovun bu baletində Humay və Cəlalın saf məhəbbətli-lik sevgi xətti və köhnə qayda-qanunlar qarşı-qarşıya qoyulmuşdur. Əsərdə Cəlal quldur Gəray bəyin qızını sevir. Humay atasının xasiyyətini bildiyindən Cəlalın xahiş edir ki, adət-ənənə üzrə elçi göndərərək onu atasından istəsin. Cəlal da bu məsələni dostu Bəxtiyara bildirir. Bəxtiyar Gəray bəyin xasiyyətinə bələd olduğundan Cəlalın fikri ilə razılaşmır. Lakin Cəlal Bəxtiyarın xəbərdarlığına baxmayaraq, Gəray bəyin düşməsinə gedir və orada qətl edilir. Bunu eşidən Humay dərdə və kədərdə təb gətirməyərkə intihar edir.

Gəray bəy Humay və Cəlalın ölümünə səbəb olduğu üçün Bəxtiyar xalqı ona və dəstəsinə qarşı üsyan etməyə qaldırır. Cinayətkar ata isə özünü Kür çayına ataraq məhv olur. Əsərdə Humayın bir tərəfdən atası Gəray bəyə olan övladlıq sevgisi, digər tərəfdən atasının düşməni münasibət bəstələdiyi Cəlalə qarşı olan sonsuz məhəbbəti onun iztirablarına səbəb olur. Əsərdə bəstəkar bu üç qəhrəmanın eyni hadisəyə müxtəlif münasibət bəstələdiklərini ifadə etməyə çalışmış və buna nail olmuşdur. Cəlalın saf məhəbbətini, Gəray bəyin bu sevgiyə qarşı olan etirazını bəstəkar musiqinin zəngin emosional dili və bədii təsvir vasitələri ilə geniş şəkildə ifadə etmişdir.

Baletdə Cəlalın xəyal aləmi dörd gözəl pərinin rəqsləri ilə müşayiət olunur. Obrazların şərhini və inkişafını baxımdan əsərin quruluşu diqqətə cəlb edir. Belə ki, Baletin "Kənd" adlanan birinci şəkildə əsas obrazların ekspozisiyası verilir. İkinci şəkli əsərin lirik mərkəzidir ki, "Gözəllik və məhəbbət" səhnəsində verilir. "Gəray bəyin məhvi" adlanan altıncı şəkli isə fındır. Burada proloqun musiqisi xatırlanır. Əsərin kulminasiyasında musiqi və xoreografiya vasitəsilə əsərin ümumi ideyası- məhəbbətin ölməzliyi tərənnüm olunur.

"Humay" baletin musiqisi həm dərin milli köklərə bağlı, həm də dilinə görə müasir və simfonikdir. N.Məmmədovun yaradıcılığını qidalandıran əsasən milli axımlar-muğamlar, aşıq

musiqisi, xalq rəqlərinin ritmik intonasionaları olmuşdur.

Milli köklərə bağlılıq bəstəkarın yaradıcılığında ən mühüm amil idi. "Humay" baletinə dirijorluğu Əməkdar İncəsənət xadimi Rəuf Abdullayev etmişdir. Respublikanın Xalq artisti Cəvdət Hacıyev o zaman əsəri yüksək qiymətləndirərək demişdir: "Nəriman Məmmədov "Humay" ilə balet tariximizin yeni parlaq səhifəsi açdı" [5].

Azərbaycanın musiqi mədəniyyəti tarixində özünəməxsus yer tutan, milli musiqi xəzinəsinə unudulmaz əsərləri ilə daxil olan görkəmli bəstəkar Nəriman Məmmədov 2015-ci il aprelin 6-da Bakı şəhərində vəfat etmişdir. O, II Fəxrı xiyabında dəfn edilmişdir. Görkəmli bəstəkarın yaradıcılığını tədqiqatə cəlb edilmiş, haqqında monoqrafiyalar, məqalələr yazılmış və bundan sonra da yazılacaqdır.

Musiqimizin yorulmaz təbliğatçısı və tədqiqatçısı Nəriman Məmmədovun yazdığı və bəstələdiyi əsərlər insanları gözəlliklərlə ruhlandırmaqla, onların estetik və mənəvi tərbiyəsində əhəmiyyətli rol oynamış, bundan sonra da oynayacaqdır. Görkəmli bəstəkarın milli musiqimizin inkişafı sahəsindəki xidmətləri xalqımız tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Onun xatirəsi musiqisəvərlərin qəlblərində həmişə yaşayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayilzadə.R. "Azərbaycan xalq musiqisi". Oçerklər. II cild-Bakı, "Elm", 1981, 197s.
2. Məmmədova.G. Bəstəkar Nəriman Məmmədov, Naxçıvan, 2017, 128s.
3. Vəzirov.C., Əliyeva J. Sözlü, nəğməli Naxçıvan. Bakı, "Sabah", 2003, 140 s.
4. Zöhrərov.A. "Bəstəkarlarımızın portreti". Bakı, Gənclik, 1997, 124s.
5. Musiqi xalqın mədəniyyəti, mənəvi dünyasıdır. Bəstəkarlıq məktəbinin daha bir unudulmaz siması. Azadlıq. İnfo. 2 avqust 2013.

*AMEA Naxçıvan Bölməsi
AMEA Naxçıvan Bölməsinin dissertantı
bektashi.nuray@gmail.com

Nuray Bektəşi

COMPOSER NARIMAN MAMMADOV'S CREATIVITY "HUMAY" BALLET

The article gives detailed information about the life and creativity of Nariman Mammadov, a worthy successor of the Azerbaijan School of professional composers, as well as the "Humay" Ballet, the peak of his creativity. Nariman Mammadov's creativity was wide-ranging and attracted the attention by the genres. Seven symphonies, two ballets, three musical comedies, three Oratorios, three cantatas and chamber-instrumental works of the composer are valuable examples of National Music Culture.

He is the author of seven symphonies, several suites, the oratorio "Azerbaijan" and three cantatas. Musical comedies such as "one of six girls is Pari", "Mammadali goes to the resort", "The girl hurries to date", "What is written cannot be undone" and at the same time "Humay" and "Sheikh Sanan" ballets were formed in the result of Nariman Mammadov's perennial efforts. The ballet "Humay" was written on the basis of the motives of the poem "Komsomol" by Samad Vurgun and was staged at the Azerbaijan State Academic Opera and Ballet Theatre in the 80s. This ballet, consisting of three acts and four scenes, is one of the composer's creative achievements. The partitur of the ballet was printed in Moscow and it was recorded gramophone

by famous conductors. All these tasks are reflected in the article.

Keywords: *Nariman Mammadov, composer, musical comedy, ballet, song, suite, symphony.*

Нурай Бекташи

ТВОРЧЕСТВО КОМПОЗИТОРА НАРИМАНА МАМЕДОВА БАЛЕТ «ХУМАЙ»

В статье подробно рассказывается о жизни и творчестве заслуженного последователя азербайджанской профессиональной композиторской школы Наримана Мамедова, а также о балете «Хумай», который является вершиной его творчества. Творчество Наримана Мамедова было широкомасштабным, привлекло внимание разнообразием жанра. 7 симфоний, 2 балета, 3 музыкальных комедий, 3 ораторий, 3 кантаты и камерно-инструментальные произведения композитора являются ценными примерами национальной музыкальной культуры. Он является автором семи симфоний, нескольких сюит, оратории «Азербайджан» и трех кантатов. Музыкальные комедии «Одна из шести девушек Пери», «Мамедали идет в курорт», «Девушка спешит на встречу», «Нет выхода от случившего», а также балеты «Хумай» и «Шейх Санан» появились под многолетним трудом Наримана Мамедова. Балет «Хумай» был написан по мотивам поэмы Самеда Вургуня «Комсомол» и в 80-е годы нашло воплощение на сцене Азербайджанского государственного театра оперы и балета. Этот балет, состоящий из 3 актов и 6 картин, является творческим успехом композитора. Партитура балета была напечатана в Москве и была написана в запись в исполнении известных дирижеров. Все эти вопросы отражаются в статье.

Ключевые слова: *Нариман Мамедов, композитор, музыкальная комедия, балет, песня, сюита, симфония.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: İkkin variant 01.04.2019

Son variant 24.06.2019